

Fra 1916 til 1960 var der ingen mølle på Fyrkat, men i 1960-61 genopførte Nationalmuseet Ryds mølle fra Fyn på stedet. Det er en typisk fynsk vandmølle med udvendigt vandhjul, overtræk og stor højde – altså alt andet end en nordjysk mølle. Da møllen stod i Ryds, havde den stråtag. Det skiftede man ud med tegl, da den kom til Fyrkat, angiveligt fordi stuehuset havde tegltag. Den gamle Fyrkat møllebygning havde imidlertid også stråtag! I 1970'erne flyttede man nogle landbrugsbygninger fra Skrødstrup mølle ved Kastbjerg å syd for Mariager hertil, så den eneste originale bygning på parcellen i dag er stuehuset.

Nr. Onsild hollandske mølle

Omkring 1913-1915 flyttedes en hollandsk mølle fra Klejtrup mølle til Nr. Onsild, men det er ikke lykkedes at finde oplysninger om den. Se billedet side 103.

Sdr. Onsild sogn

I Sdr. Onsild sogn synes der aldrig at have været en mølle.

Glenstrup sogn

Kongsvad vandmølle

Om navnet Kongsvad fortælles det, at kong Niels (1104-34) engang sammen med sit følge skulle have krydset åløbet vest for Glenstrup sø. Passagen på stedet skulle have givet navnet »kongens wadt«, der siden blev til Kongsvad.

Møllen ved dette vadested må antages oprettet af Glenstrup Kloster omkring 1200-tallet. Klosteret var et benediktinerkloster, og netop benediktinerne var kendte for deres møllebyggeri. Klosterets oprettelse kan med rimelig sikkerhed dateres til 1140-1150, og møllen har dermed sandsynligvis været klosterets ejendom i ca. 300 år. Fra 1414 findes et dokument, der oplyser, at »Kongsvad Mølle haver mere end Mands Minde ligget til Nørre Kloster«.¹³⁵ Nørre Kloster er et andet navn for Glenstrup Kloster.

Så længe klosteret var ejer, kendtes der i Danmark kun underfaldshjul, så det må være et sådant, der i middelalderen trak møllens kværn. Efter Glenstrup Klosters undergang i begyndelsen af 1400-tallet overgik al ejendom og jordegods til Birgittinerordenen i Mariager, som herefter drev møllen videre til efter reformationen i 1536. I forbindelse med reformationen konfiskerede Kronen kirkens gods, og Kongsvad mølle blev da en del af Mariager Kloster Len. I maj 1592 skriver kongen til lensmanden Jakob Seefeldt til Visborggård, at møllerne Las Friis i Kongsvad og Mads Pedersen i Tørslev mølle over for ham har berettet, at deres møller er sat for højt i landgilde, fordi Niels Jonsen til Torstedlund for kort tid siden havde opført en ny mølle på Hobro enge, som har taget maling fra dem. Det beslattes, at der skal fældes dom i sagen, idet den nye mølle ved

Kongsvad vandmølle 1920. Møllen blev i middelalderen anlagt et strategisk sted, hvor det var nemt at passere Kongsvad Mølleå, der kommer fra Glenstrup sø og flyder ud i Skals Å.

Hobro er opført uden kongens vidende.¹³⁶ Niels Jonsen havde siden opførelsen af den nye mølle mageskiftet den med Jørgen Skram og præsten i Hobro, og den 8. februar 1593 beslutter Chr. IV, at tiltalen skal udvides til ikke blot at omfatte Jørgen Skrams arvinger og præsten, men også Hobros borgmester og råd, da de har tilladt at der stuves (opstemmes) på Kronens jord. Sagen falder dog, da alle tiltalte frafalder kravet på den nye mølle, og mageskiftet kendes ugyldigt.

Da Frederik III.'s matrikel bliver lavet i 1664, betaler Kongsvad mølleren 20 ørter mel i landgilde, og sættes i skat af 12 tdr. 4 skp. og 1 fjkr. hartkorn. Samme år får Albrecht Baltzer Berenz arvinger og Gabriel Marselis brugsret til Mariager Klosters gods og dermed til møllen. De herrer havde begge forstrakt kongen med betydelige kornleverancer under trediveårskrigen og Karl Gustav-krigen – leverancer, som kongen ikke kunne betale for på anden vis end at give dem gods. De to herrer havde i øvrigt sammen haft et salteventyr i 1640'erne, hvor de skulle hente en stor mængde salt i Spanien for kongen. Det gik ikke efter hensigten, og ved dom fik kongen i 1684 tilkendt betydelige beløb i erstatning fra de to.¹³⁷

Ved den store matrikel i 1680'erne er vicekansler Ove Juul til Villestrup anført som ejer af møllen, som han har fæstet ud til Jens Sørensen. Ove Juul døde imidlertid i maj 1686, og nåede således ikke at opleve den nye matrikel træde i kraft. Møllen beskrives i matriklen som en mølle med underfaldshjul, der drives af en å, der kommer fra Glenstrup sø. Der var en lille ålekiste til møllen, hvor der dog kun fangedes nogle få foreller og grundlinger (en karpefisk). Oven for møllen var nok en ålekiste, som ålene blev fanget i. Ved matriklen halveredes skattegrundlaget til 6 tdr. hartkorn. Det kunne tyde på, at møllen tidligere havde haft langt større betydning, end den havde i sidste halvdel af 1600-tallet.

I 1721 erhvervede etatsråd Frederik von Arenstorff til Overgård Kongsvad mølle ved en auktion på Frederiksberg Slot. I 1763 tilskødede konferensråinde von Arenstorff møllen til sin bestyrer Jens Møller Sørensen, der dog allerede i 1752 havde købt den af hendes mand. Jens Møller Sørensen nævnes flere gange som møller i Kongsvad mølle i Glenstrup kirkebog op gennem 1750'erne og 1760'erne. Da han døde i 1768, efterlod han enken Maren Rasmusdatter Møller. Hun og de øvrige arvinger solgte da møllen til »velfornemme Sr. Niels Nielsen Vium«. Niels Vium var skriver ved konsumptionen i Mariager, men stammede fra Randers. Han havde helt sikkert ingen planer om selv at drive møllen, og efter at Jens Sørensen Møllers enke havde giftet sig igen i 1770 med skipper Christen Nielsen Ulff i Mariager, købte de møllen tilbage i 1772 og førte den videre sammen. Christen Ulff stammede fra Søndergårde i Valsgård sogn, hvor han var født i 1728. Han døde i 1791 på Kongsvad, men enken fortsatte mølleriet og fik i 1805 tilladelse til at indlægge et grynværk i møllen.

Ved Maren Rasmusdatters død overtog sønnen Jens Christensen Møller (1776-1853) møllen. Efter hans død førte hans enke Maren Christensen møllen videre sammen med en møllersvend, en møllekarl og en 17-årig dreng, der passede grynmøllen. Der hørte også landbrug til møllen, og det blev drevet ved hjælp af seks tjenestefolk. Der har altså været tale om en ret anseelig møllegård.

Maren Christensen døde i møllen i januar 1865, 79 år gammel. Efter hende blev den nye ejer Christian Frederik Frederiksen, der stammede fra Glenstrup, men han var der kun relativt kort, før møllen senest ca. 1875 blev overtaget af Martin Vilh. Adolph Møller, der var søn af den forrige møller Jens Christensen Møller. Han fik omkring 1890 installeret turbine og generator til fremstilling af elektricitet i møllen. Mølledriften fortsatte da med elmotor som drivkraft. Han solgte møllen igen i 1897 og blev hingstekommissær i Randers, hvor han døde i 1924.

I 1916 skete den store katastrofe, da en kortslutning i elektricitetsværket medførte, at hele Kongsvad mølle brændte. Den eneste bygning, som undgik flammerne, var stue-

Kongsvad mølle, som den ser ud i dag.

huset til Kongsvadgården. Begge gårde, som var stråtækte, nedbrændte inden brandvæsenet nåede frem. De fleste dyr på gårdene blev reddet ud, idet branden opstod først på aftenen. Gårdenes folk var ikke gået til ro, så de var mange til at få besætningerne ud af de brændende bygninger. Møllen blev genopbygget og el-produktionen genoptaget. De nuværende bygninger er fra tiden efter 1916.

Produktionen af jævnstrøm blev indstillet i 1957, og Randers og Omegns Elselsskab (senere ELRO) overtog ledningsnettet og blev forsyningsselskab med vekselstrøm i kablerne. I årene op til ELRO's overtagelse af vandmøllen kneb det med forsyningen. Således måtte forbrugerne i Handest kun bruge kraft på ulige datoer – og i Onsild kun på lige datoer. Dertil var det nødvendigt at købe strøm udefra.

Kongsvad mølles bygninger blev i 1957 solgt til Tage Priess og Glyngøre Fiskeindustri. Åløbet blev lagt i en kanal, og der blev udgravet 32 fiskedamme til ørredopdræt. Flere fiskemestre har siden ejet fiskeriet, indtil regeringen og dermed staten med Skov- og Naturstyrelsen Himmerland opkøbte fiskeriet i begyndelsen af 2000-tallet finansieret af miljømilliarden.

Begrundelsen for at nedlægge ørreddambrug landet over var at fjerne en forureningskilde fra vandmiljøet, dels fordi der var tale om et overforbrug af foder og medicin, dels fordi fiskenes afføring belastede vandløbene. Sidegevinsten var, at der samtidig skulle laves en genopretning af naturen på arealerne.

Sådan gik det også i Kongsvad, hvor damme og kanal er væk, og åen er lagt tilbage i sine naturlige slyngninger på stedet. Møllesøen er i dag bevaret, men er helt uafhængig af det nye, frie vandløb. Nye gydepladser for fiskeyngel er opstået. Fisk og andre smådyr kan nu vandre frit på denne øverste del af Skals Å-systemet. Mølleåen er sat fri efter 800 års spærring – og de kulturhistoriske bygninger i det smukke, rekreative landskab er solgt.

Kongsvad vindmølle

Omkring 1914 var elforbruget stigende, og vandmøllen kunne ikke følge med. Der blev derfor bygget en vindmølle på toppen af Randers Bakker i Kongsvad. Møllen var i funktion fra ca. 1914 og til 1918. Der var ikke noget som helst traditionelt mølleinventar i møllen, men kun en dynamo, der vurderedes til en værdi af 5.000 kr.¹³⁸ Den producerede jævnstrøm, der blev ført gennem tykke, snoede luftledninger frem til forbrugerne.

Når det blæste kraftigt, var der en overproduktion. Det bevirkede, at spændingen i anlægget steg og sikringerne i husene sprang. For at undgå det kunne man skrue dem ud – men så havde man jo ingen strøm!

Under en voldsom storm i 1918 blæste møllen omkuld. Man opgav at genopføre den pga. problemerne med at styre produktionen. I stedet blev resterne solgt til interessenter i nærheden af Gravlev syd for Støvring. Her blev møllen genopstillet og virkede i ret mange år fremover.

Kongsvad Vandmølle fortsatte med at producere el og blev efter stormen koblet på Randers og omegns Elselsskabs net (senere ELRO). I 1956 gik man fra jævnstrøm til vekselstrøm. Det krævede en del ændringer i installationerne. Specielt i maskinerne i land-

Til venstre: Kongsvad vindmølle ca. 1917.

Nederst: undermøllen, der stod tilbage som ruin, da vindmøllen var flyttet til Gravlev.

brugene. I den forbindelse blev der dannet en privat, lokal låneforening, der optog et stort lån i Sparekassen Hobro og lånte penge videre ud til de enkelte.

Vindmølleindustrien udførte målinger ved mølleruinen i 1990'erne med henblik på at opstille en mølle eller flere netop her. Det viste sig imidlertid, at vinden rammer bakkens og presses opad og ind under møllevingerne – det ville give urolige omdrejninger. Det skulle man have vidst omkring 1914 – men dengang var alle bakketoppe lige velegnede.¹³⁹

Hørby sogn

Hegedal mølle eller Marienlunds mølle

Ved Hegedal har ligget en vindmølle, der også blev kaldt Marienlunds mølle. Den blev bygget i 1862 og forsikret første gang den 4. juni dette år. Ejeren var Lars Christian Johansen, der var født i Halkjær mølle den 26. maj 1831 som søn af møller Johannes Christensen. Ved november skiftedag 1851 var han kommet til Hobro fra Lundbæk mølle. Den dengang 20-årige møllersøn fik arbejde hos konsul Sørensen på Louisendal.¹⁴⁰ Herfra var han kommet til Blåkilde mølle som møllersvend, før han startede for sig selv.

Lars Chr. Johansen boede i et hus i Hegedal. Der har altså ikke været landbrug til møllen. Dette er i øvrigt typisk for de lidt sent byggede vindmøller – til forskel for de gamle møller, hvor der som regel var et større eller mindre landbrug knyttet til møllen.

Møllen, som Lars Chr. Jensen fik bygget, stod på et 0,94 m højt fundament af kampesten. Ortekanten var opført af fyrretræ og tækket med tagrør. Den havde et 18,84 m